کێشەی کورد و سنووری موسڵ ♣

١٩١٨- ١٩٢٥

نووسینی: پیتەر سلاگلێت*
وەرگێڕانی لە ئینگلیزییەوە: مینە

چوار رۆژ دوای کۆتایی جەنگی تورکیا، لە ٣/نۆڤەمبەر/١٩١٨دا، هێزی بریتانیا چووە ناو شاری موسڵەوە و داگیری کرد. بەمەش ئەو ناوچانەی کەوتنە ژێر دەسەڵاتی بریتانیاوە، هەموو ویلایەتی موسڵی گرتەوە.

گروپە کوردە نیشتیمانپەروەرەکان، کە ئاوارەی دەرەوەی تورکیا بوو بوون، لەگەڵ سەرکردەکانی ناوخۆی کوردستاندا، لە مێژ بوو داوای جۆرێ لە دەوڵەتی سەربەخۆیان لە ناوچەکەدا دەکرد. بۆیە تێکشکانی تورکیا و داگیرکردنی موسڵیان لەلایەن بریتانیاوە، وەك هەلێکی بەنرخ رەچاو دەکرد بۆ گوشاری داواکەیان.

مەیجەر سۆن و مەیجەر نۆیل، دوو ئەفسەری بریتانیایی بوون لە عێراق و خاوەنی ئەزمونێکی فراوان بوون لەبارەی نەتەوەی کوردەوە. ئەوە بوو لەم سەروبەندەدا فەرمانیان پێدرا، کە بە پەلە بکەونە وتووێژکردن لەگەڵ سەرکردەکانی ناوخۆی کوردستان.

♣ ئەم بابەتە لە کتێبی
BRITAIN IN IRAQ,Contriving King and Country, By PETER SLUGLETT
وەرگێڕاوە کە ساڵی ١٩٧٦ چاپ کراوە.

* پیتەر سلاگلێت، پرۆفیسۆری مێژووە لە بواری رۆژهەڵاتی ناوەڕاست و عێراقی نوێدا.وەرگێڕ

حاكمی مەدەنی بریتانیاش لە بەغدا، پێشنیاری ئەوەی بۆ لەندەن كرد، كە ئەنجومەنی ناوەندی سەرانی باشووری كوردستان، پێویستە لەژێر چاودێریی بریتانیادا دابمەزرێت.

دوای چەند هەفتەیەك مەیجەر نۆیل، پێشنیاری دامەزراندنی دەوڵەتێكی كوردی لە ناوچەكەدا كرد، كە سنوورەكەی لەوپەڕی باكووری وانەوە بۆ نزیكەی ٩٠ میل بۆ باكووری سنووری توركیا- عێراقی ئێستای دەگرتەوە.

لە ناوەڕاستی مانگی نۆڤەمبەردا، شێخ مەحموودی بەرزنجی، كە لە ناوچەكەدا سەرۆكی یەكێ لە بنەماڵەی شێخە ناودارەكانە ، بە فەرمانڕەوای سلێمانی دانرا.

ئەو یەكێتی و تەباییەی نێوان كوردەكانی توركیا و عێراق، كە تێشكانی توركی لێكەوتەوە، تەمەنی كورت بوو.

مەیجەر نۆیل لە بەهاری ١٩١٩دا راپۆرتی دا، كە هاوكاری و تەبایی نێوان كورد لە ناوەندی ئەنادۆڵدا، بەگشتی پشتی دەبەست بەو مەترسیەی، كە هاوپەیمانان سزایەكی توند بسەپێنن بۆ لابردن و لەناوبردنی ئەرمەن و ئاشووریەكان، بەڵام ئێستا ئەوە، لەوانە نییە بێتەدی، بۆیە ناكۆكی لەناو خێڵەكاندا بەرپابووەوە و كەسیان رازی نەبوون بە سەركردایەتی و رابەریی كەسێكی تریان.

جیۆگرافیای ناوچەكە، بەرز و نزمی چیاكان و دۆڵە بەپیتەكان، پێكەوە لەگەڵ دابوونەریتی ناكۆكی خێڵایەتی، وای لە بریتانیا كرد، كە پارێزگاری لە فەرمانەكەی خۆی بكات، چونكە ئەوەی ئەو پلانی بۆ دادەنا بە كردەوە پیادە نەدەكرا.

كێشەكانی سیاسەتی كورد لەوە دەچێت تا رادەیەك هەروا كۆتایی نەیەت، بەڵام بەو شێوەیەی بریتانیا ئارەزوو دەكات زۆر سەختتر بووە، كە دەیویست یەكەی ئیداریی رێكوپێك دابمەزرێنێ و لەلایەن سەركردەكانی ناخۆوە، واتە بڕواپێبووان، یان ئەوانەی پشتیوانی بریتانیایان دەكرد بەڕێوە ببرێن.

كێشە سەرەكیەكەش، ئەو تێگەشتنەیە، كە بۆ مافی چارەی خۆنووسین داوای پێكهاتنی گشتی دەكات لە دانان بە نوێنەری شیاو و لەبار بۆ گەلی كورد.

كوردەكانی هەرێمی باكووری عێراق، لە دەوروبەری دهۆك، زاخۆ، ئامێدی و ئەوانەی بەرزان و هەولێر، رازی نەدەبوون، كە شێخ مەحموود لە سلێمانییەوە بێت و لەلایەن ئەمانەوە وەك مەلیك دابنرێت. چونكە لە راستیدا ئەو هیچ دەسەڵاتێكی

بەسەر هەڵەبجە و پێنجوێندا نەبوو، هەرچەندە هەردووکیان تەنیا ٢٠ میل لە پایتەختەکەیەوە دوور بوون.

کۆمەڵێکی تر، کە داوای ئەوەیان دەکرد تا ببنە رابەری گەلی کورد، بەدرخانییەکان بوون، کە خێزانێکی کۆنی کوردن و لە ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەیەمەوە بۆ ئەستەمبووڵ دورخراونەتەوە. پێدەچێت لەوێ سەرنجی دەسەڵاتدارانی بریتانیایان راکێشابێت، بەڵام نەیانتوانی پاڵپشتی ناوخۆ بەدەست بهێنن. بە هەمان شێوە بنەماڵەی بابانەکان، کە ماوەیەکی درێژە لە بەغدا نیشتەجێن، بە دەردەکەی ئەمان چوون.

لەوانەیە بریتانیاییەکان ئەو دەرفەتەیان سازاندبێت، بەڵام کورد دەیانویست خۆیان کاروباری ئیداریی تایبەتی خۆیان دابمەزرێنن. سەربەستییەکەی خۆیانیان لاپەسەندتر بوو، لەو ئازادییەی بریتانیا، کە هەر بە ناو بوو. ئەوەش زیاتر لەو دڵنیایی بوونەوە بوو، کە تورك لەو ناوە نەماوە و ناوچەکە لەژێر دەسەڵاتی بریتانیادایە. لە سەرو ئەوەشەوە، کورد نەیان دەویست ئۆتۆنۆمیان هەبێت، ئەوەش بەهۆی بیری خێڵایەتی و ناکۆکیی خێڵایەتییەوە، کە لەم قۆناغەدا هیچ دیاردەیەکی بەرچاو نییە بۆ بنبڕکردنی ئەوە و بەرەو یەکێتیی کورد.

لە مایسی ١٩١٩دا دەسەڵاتی بریتانیا ناچاربوو شێخ مەحموود لابەرێت، ئەوەی، کە سەرکەوتو بوو لە دوورخستنەوەی زۆربەی ئەوانەی، کە بڕوای پێیان بوو بۆ پاراستنی ئەو پۆستەی لە سلێمانیدا هەیبوو.

سەرکردەی هاوشان، سەید تەهای نەهری، نەوەی شێخ عوبێدوڵڵای سەرکردەی شۆرشە مەزنەکەی کورد ١٨٩٦،* لە ململانێی سەرداریدایە و لافوگەزافی ئەوەی لێدەدا، کە لە توانایدایە سەرکردایەتی دەوڵەتی سەربەخۆی کورد لەژێر چاودێری بریتانیادا بکات. بەڵام زۆر ئاشکراو روون بوو، کە ئەویش دیسانەوە، بۆ پشتگیری و دەستەبەرکردنی سەرکەوتنێکی هەمیشەیی بنکەیەکی زۆر تەسکی هەبوو.

---

* شۆڕشەکەی شێخ عوبێدوڵڵای نەهری لە ١٨٨٠– ١٨٨١، بەڵام نووسەر بە هەڵە ١٨٩٦ نوسیووە. وەرگێڕ

پەیمانی سیڤەر، کە بەندێکی بۆ سەربەخۆیی کورد لەخۆ گرتبوو، بە بووژانـەوەی هێزی تورك لە هاوینی ۱۹۲۰دا ئەویش پوچەڵ کرایەوە.

لە کۆتایی ۱۹۱۹ و تەواوی ساڵی ۱۹۲۰ هێزەکـانی بریتانیـا بـە سـەرقاڵی لـە سنووری باکووری عێراقدا مانەوە. لە هەموو لایەکەوە شۆڕش بەرپا ببـوو، هەنـدێکیان بە هاندانی تـورك بـوو، بـە مەبەسـتی دورخستنەوەی هێزەکـانی بریتانیـا لـە ناوچـەی موسڵ، هەندێکی تریـشیان بـەو دەربڕینـە سادەوسـاکارە کوردانەیـەوە بـوو، لـە قـینی ئەوەی، کە بۆچی ئەوان تا ئێستا دەسەڵاتیان بە دەست نییە ؟

"جەرترەید بێڵ" لەبارەی شـەڕی پارتیزانییـەوە هەنـدێ زانیـاری هـەبوو. ئـەو، لێدانی ئاغاکـانی بـە تاکـە وەڵام دادەنـا بـۆ ئـەو هەڵـچوونانەو دابڕانـی کوردەکـان لـە سەرکردەکانیان، بەتایبەتی ئەوانەی ئارەزووی هاوکارییان هەبوو لەگەڵ بریتانیادا.

بـەڵام "سـۆن" بـە زانیارییـەکی زۆرتـرەوە، لـەبارەی بـارودۆخی راسـتەقینەی باشووری کوردستان دەنوسێت و بە دیدێکی فراوانترەوە دەڕوانێت: "بەگشتی ئـارەزووی کۆمەڵانی خەڵك هەرگیز ناگۆڕێت، بەر لە هەموو شت ئەوان ئەنجومەنیان بۆ کوردستان ناوێت، تەنیا بەوە شادمانن، کە لـە شـێخ مـەحموود پـارێزراون، بەشـێوەیەکی ئاشـکرا شۆڕشەکەی شێخ مەحموودیش لەبەرئەوە سەرکەوتو نەبوو، کە لەلایەن زۆربەی خەڵکەوە پشتگیری لێنەدەکرا، لەگەڵ ئەوەشدا ئەوان دەیـانزانی، کـە ئێمـە هیـچمان پێناکرێـت، ئەگەر دژمان راپەڕن."

لـە کۆتـایی ۱۹۲۰دا وەزارەتـی موسـتەعمەراتی بریتانیـا بـەیانێکی گـشتی لـەبارەی ئینتیـدابی میـسۆپۆتامیاوە دەرکـرد و بریتانیـا رازی بـوو بـە ئینتیـداب و میسۆپۆتامیا خرایە سەر موسڵ، بڕیارەکە لەلایەن بەغداوە پێشوازی لـێ کـرا و دڵیـان پێی خۆش بوو، بەڵام لە کوردستان هەرگیز بەو گرنگییـەوە پێـشوازی لێنـەکرا. لێـرەدا دەهێنێ هێما بکەین بەوەی، کە بڕیارەکە پێنج مانگێك پێش خرا و بەر لەوەی راپرسی گشتی لە ناوچەکەدا بکرێت، کە لە پـەیمانی سـیفەردا هـاتبوو، دەسـتکرا بـە کـارکردن لەسەر ئینتیداب.

لەو سەردەمەوە و بگرە تا ئەمڕۆش هەمیشە ئەوە ئاشکرایە، کە کوردی عێراق نـەیان ویـستووە و نایانـەوێ لەلایـەن بەغـداوە فـەرمانڕەوایی بکـرێن. بـەڵام سـەرەڕای

ئەوەش هەمیشە ئەوە پێویست بووە، یەکەم لەبەر بەرژەوەندی بریتانیا و دووەم بۆ خودی عێراق، چونکە ئەوە سیاسەتە و گوێ بە خواستی کەس نادات.

دەکرێ بۆ پاراستنی کوردەکان مەرج دابنرێت: گەرەنتی مانەوە و پاراستنی زمانی کوردی و خستنە سەرکاری فەرمانبەرانی کورد و تەنانەت ئیدارەی راستەوخۆی سلێمانی لەلایەن مەندوبی سامی بریتانیاوە دەبێت. بەڵام ئەم بەڵێنانەی سەر کاغەز تەنیا بەس نین. تەنانەت زۆربەی ئەو هەوڵە گچکانەی لەلایەن حکومەتی بریتانیاوە دەدرا بۆ دەستەبەرکردنی جۆرێ لە چارەسەری تایبەت بە کورد، بە توندی لەلایەن حکومەتی عێراقەوە بەرەنگاری دەکرا.

لە سەرەتای ساڵی ١٩٢٠دا، بارودۆخی ناوچەکە لە چاو سەردەمانی پێشوتردا زیاتر پشێوی تێکەوت. لە راپۆرتێکدا هاتووە، رای گشتیی سلێمانی دژن، "تەنانەت دژی یەکگرتنی مەرجداریشن لەگەڵ حکومەتی عێراقدا." کەچی ئامێدی و دهۆك و زاخۆ دژی پێوەلکان و چوونە ناو عێراق نەبوون. رەواندزیش هێشتا لەژێر دەستی تورکیادا بوو، هەروەها هەولێر رازی بوو بەوەی، کە لە بەغداوە موتەسەرپفی بۆ دابنرێت، ئەگەر راستەوخۆ لەلایەن بەرپرسی سیاسیی بریتانیاوە چاودێری بکرێت.

چارەسەرێکی یەکگرتووانەی گشتی لە تەواوی ناوچەکەدا پێناچێ پیادە بکرێت، بەڵام فەرمانرەواییە جیاوازەکانی هەر ناوچەیەك بە شێوەیەکی سروشتی کاریگەرییان هەبوو لەسەر هەست خرۆشاندنی یەکتری، هەرچەند ئێستا تا رادەیەك ستە. تورکمانەکانی کەرکوك، وەك هێزێکی دژ بە عەرەب نەك بریتانیا خەریك بوون لە راپرسییە گشتیەکەی ١٩٢١دا دژی فەیسەڵ دەنگ بدەن.

هێندە نابێت، کە واز لە بیری جیابوونەوە هێنراوە و بیری پێکەوە لکان و چوونە ناو عێراق بەگشتی و خەریکە پیادە دەکرێت.

لە ئەیلولدا، کۆکس کورتەی بۆچوونەکانی خۆی و فەیسەڵی بە بروسکەیەك نارد: فەیسەڵ مەترسی لەوە هەبوو، کە ئەگەر هەر جۆرە دەوڵەتێکی سەربەخۆی کوردی لە هەر کوێ دابمەزرێت و کوردەکانی عێراقیش لە تورکیا و وڵاتی ئێران بچنە ناو هاوزمانانیانەوە، ئەوە لەسەر عێراق مەترسییەکی هەمیشەیی دەبێت.

لەسەروی ئەوەشەوە، کاریگەری ئەو بڕیارە دیاریکراوەی پێشو ئەوەیە، کە خواستی مەلیك فەیسەڵ بۆ پێوەلکاندنی کوردستان بە عێراقەوە زیاتر لەوەوە

سەرچاوەی هەڵگرتووە، تا لە ئەنجومەنی نیشتیمانیدا لە زۆرینەی سوننە بەرامبەر شیعە دڵنیابێت.

ئیدی کۆکس بەم وتانەی لای خوارەوە... کۆتایی بە بروسکەکە هێنا: بە بڕوای من بۆچوونێکی بەجێیە، کە کاربکەین بۆ ئەوەی ناوچە کوردییەکان بخەینە سەر عێراق، بەو مەرجەی لە ئەنجومەنی نیشتمانیدا بەشداریان بکەین، ئەوەش دەبێ لە لایەن خۆیانەوە ئەم بۆچوونە پەسەند بکرێ و ئەفسەرانی بریتانیایی سەرپەرشتیان بکەن، ئەگەر پێویستیشی کرد لەلایەن خودی مەندوبی سامیەوە ئەو کارە جێبەجێ بکرێت.

وەڵامی چەرچڵ:

"بەڵگە و بۆچوونە بەهێزەکانتان دەنرخێنم، بەو مەرجەی ئەو بەندە وابەستەی ئەوە بێت، کە کورد نابێ بخرێنە ژێر دەسەڵاتی عەرەبەوە، ئەگەر خۆیان ئەوە نەخوازن!"

تەنانەت ئەو مەرجەش چارەنووسی وەهابوو، کە رەهەندی ژووری بەڵێنە سیاسیە شکاوە کەڵەکە کراوەکان بێت. هەر زووش ئەوە ئاشکرا بوو، کە بەو ئاسانییە نابێت رێ بە سەربەستیی بیروڕا دەربڕین بدرێ ، بەتایبەتی لەناو ئەو بەشە کوردەی، کە بە شێوەیەکی هەمیشەیی نەخراونەتە سەر عێراق. هەروەها پێویست بوو بارودۆخێك بسازێنن، کە توانای دروستکردنی کوردستانێکی سەربەخۆ بە کردەوە پوچەڵ بکاتەوە، یان هەر شتێك، کورد وا لێبکات تا لەو بڕوایەدابن، کە ئەو خەونە دەکرێ بێتە دی.

لە (دیسەمبەر)ی ١٩٢٢دا کۆکس بۆ فەیسەڵی نووسی، کە تورکیا و عێراق لەو مەسەلەیەدا و لە رێکەوتنەکەدا براوەن.

کاریگەری ئەو جۆرە بڕیارە سیاسییانە لەوەدایە، کە توانای ئەوەیان نەهێشت، تا ناوچە کوردییەکانی عێراق بخرێتە سەر کوردستانی دایك و دەوڵەتی سەربەخۆو جیاواز بێت لە تورکیا. دیسانەوە حکومەتی تورکیاش پابەندی ئەوە نابێت، کە رێ بدات بە ناوچە کوردییەکانی ناو تورکیا تا سەربەخۆیی تەواو هەڵبژێرن.

ئەگەر رێکەوتنێکی بە پەلە لەگەڵ تورکیادا نەکرێ، ئەوا بارودۆخی ئاسایش گەشتۆتە ئاستی تێکچوون. لە تەموزی ١٩٢١ و کانونی یەکەمی ١٩٢٢، هەشت

ئەفسەری بریتانیایی لە سنوورەکانی باکووردا کوژراون، هەندێکیان کەوتونەتە کەمینەوە و ئەوانی دیکەش لە چالاکی سەربازیدا پێکراون.

لە پایزی ١٩٢٢دا کاربەدەستانی بریتانیا وەك هەولّی دووەمیان بۆ دەربازبوونیان لەو پاشاگەردانی و ئاژاوەی ناوخۆیە، ناچاربوون شێخ مەحموود بهێننەوە بۆ سلێمانی. ئەو سەلماندی، کە لەوە زیاتر، نە بۆ ئەوانەی دایانناوە بە فەرمانڕەوا و نە بۆ ئەوانەشی، کە فەرمانیان داوە بە سەریدا پەسەند نییە، ئیتر نایەوێت چالاکیەکانی بە چەشنی ١٩١٩، تەنیا لە چوارچێوەی سلێمانیدا بمێنێتەوە.

لە ئۆکتۆبەری ئەو ساڵەدا، مەیجەر نۆیل، راپۆرتێکی لەبارەی بارودۆخەکەوە پێشکەش کرد: "من دژی ئەو گومانە گشتیانەم، کە لە هەندێ حاڵەتدا خەریکە دەگەنە ئاستی راستی. ئێمە بە هەر فرتوفێڵێك بێت، دەمانەوێت کوردەکان بخەینە سەر عێراق، هەڵبژاردنیش جگە لە چاوبەست هیچی تر نییە، بە واتایەکی تر بە هەڵبژاردنی ئەنجومەنی دامەزراندن ناودەبرێت، من لێرەدا دەمەوێ هێما بۆ ئەوە بکەم و بیری کوردی بهێنمەوە، کە هیچ شێوە دڵنیابوونێك گەرەنتی نییە بۆ ئەوەی زۆر لە کورد نەکرێ تا بچێتە ناو عێراقەوە، ئەوەش بە پشتبەستن بەو بنەمایانەی لە شاری کەرکوکدا دەردەکەوێت، وەك دەستەیەکی هەڵبژاردن.

ئێمە تێبینی ئەوەمان کردووە، کە کێشەکان بوونەتە هۆی دواکەوتنی دانپێدانانی پەیمانەکە لە ئەنجومەنی دامەزراندندا. ئەو کێشانەش لە باکووردا کاری کردۆتە سەر کەمکردنەوەی خواستی دانیشتوانێکی زۆر بۆ بیری دەوڵەتی عێراق.

کەرکوك... وەك بینیمان پەرۆشێکی کەمیان هەبوو بۆ عێراق و تەنانەت کەمتریش بۆ شێخ مەحموود، لەوەش زیاتر هاووڵاتییە دیارەکانی شاری کەرکوك هێمای ئەوەیان دەکرد، کە هەرگیز رازی نین بەوەی، کە بریتانیا خەریکە بۆ عێراقی ساز دەکات. ئەوان نەیان دەزانی بریتانیا نیازی چی بوو بۆ سلێمانی و سەرتاپای کوردستان.

ئەدمۆنزی بەرپرسی سیاسی لە کەرکوك، پێشنیاری ئەوەی کرد، کە نوێنەرانی کەرکوك و هەولێر بانگ بکرێن بۆ بەغدا، تا لە بارەی یەکێتی و جۆرە فیدراڵییەکەوە گفتوگۆ بکەن، کە لەوانەیە لەسەر رێڕەوی سیاسەتی وەکالەتی هیندی رێك بخرێت. ئیدی کوردەکان تەواو بۆیان روون بۆوە، کە جگە لە ئۆتۆنۆمی سنووردار لە چوارچێوەی عێراقدا نەبێت، هیوایەکی ئەوتۆیان بە سەربەخۆیی کورد نییە. لەوەش دەچێ

ڕەتکردنەوەی ناوەڕۆکی ئەو پێشنیارە لەلایەن کوردەوە، لە دیسەمبەری ١٩٢٢دا، کۆتایی هێنابێت بەو هاتنە پێشەوە فەرمییە بۆ کوردەکان:

"هەردوو حکومەتی بریتانیا و عێراق دان دەنێن بە مافی ئەو کوردانەی لە ناو سنووری عێراقدا دەژین، تا حکومەتی خۆیان لەناو ئەو سنوورانەدا دابمەزرێنن، هەروەها ئاواتەخوازن، کە ڕێکەوتنێکی بە پەلە لەنێوان کوردەکان خۆیاندا بکرێت لەبارەی شێوەی ئەو جۆرە حکومەتەی خۆیان هیوای بۆ دەخوازن و ئەو سنوورانەی، کە دەیانەوێ بیگرێتەوە، بۆ ئەو مەبەستەش نوێنەر و بەرپرسیان بنێرن بۆ بەغدا بۆ گفتوگۆکردن لەبارەی پەیوەندییە ئابووری و سیاسییەکان لەگەڵ حکومەتەکانی بریتانیا و عێراق."

لەوە دەچێت ئەم بانگهێشتنە هانی زیاتری شێخ مەحموودی دابێ تا گوێبیستی نێردراوانی تورك بێت، کە ماوەیەك بوو سەردانییان دەکرد لەگەڵ پەیمان و بەڵێنی یارمەتیدانی لەلایەن تورکیاوە. هەرچەند لە هەمان کاتدا ناوچەی دەسەڵاتی خۆی لە سلێمانیدا لە دەست دابوو.

بەڵگەیەکی زۆر بەهێز هەیە، کە لە نێوان مەیجەر نۆیل و ئەدمۆندزدا ناکۆکی لەبارەی بەردەوام بوونی پشتگیریی شێخ مەحموودەوە هەبووە، لە زۆربەی ئەو ڕاپۆرتانەی لەو بارەیەوە دراوە، بە ئاشکرا هەردووکیان تێیدا ناکۆك و توند و تیژن.

ستەمە وێنەیەکی ڕوونی ڕووداوەکان لە ناوچەکەدا پێشکەش بکرێت، وا دەردەکەوێت لە کۆتایی مانگی دیسەمبەردا تیمێکی هەڕەمەکی و نائاسا لەژێر چاودێریی یەکێ لە ئوزدەمیرییەکان*، بۆ بەدەست هێنانی دەسەڵاتی شێخ مەحموود لە کاردا بن.

لە هەولێرەوە مەیجەر نۆیل ڕاپۆرتێکی داوە، کە شێخ مەحموود بە دڵنیاییەوە دژی هەموو جۆرە سەروەرییەکی عێراقە، هەروەها لە هەولێر و کەرکوکیشەوە پشتگیری زیاتر دەکرێ و خۆشی لەسەر باج و گومرگی توتن دەژی.

---

* ئۆزدەمیرە (عەلی شەفیق) بوووە وچەرکەسە، تورکەکان کاتی خۆی ناردویانەتە ڕەوانەز بۆ گێرەشێوینی و تێکدانی کاروباری ئینگلیز لە ناوچەکەدا. وەرگێڕ

له سەرەتای ۱۹۲۳دا، به سەرنەکەوتنی پەیمانی لۆزان بۆ ڕێکەوتن لەبارەی هەر ئارامییەکی بە پەلەی سنوورەکان بڕیاردرا، کە پێشاندانی هێزی زۆر، تاکە ڕێگەیـە بـۆ مامەڵەکردن لەگەڵ بارودۆخەکەدا. ئەم ڕووداوانەش سەرەتا بوو بۆ "پێـشبینیکردن لـە سیاسەتی ناوچەکەدا"، کە لە بەشی دووەمی ئـەم کتێبـەدا* باسـی لێـوە کـراوە. هـەر ئەوەش بووە هۆی لێدانی زەنگی ئاگادارییەکی گـەورە لـە هـۆڵی سـپی و پـشکێنەرانی کارگێڕیی ناخۆی لـێ ئاگادار کرایەوە:

"لەکاتی جێبەجێکردنی کاری سوپاییدا هیوای ئـەوە دەکـرا، بـۆ درێـژە پێـدانی کاریگـەریی حکومـەتی عێـراق لـەناو ئـەو کوردانـەی، کـە لـەم سـەردەمەی ئێـستادا ملکەچی نین، هەر جۆرە هەلومەرجێك، کە خۆی قوت دەکاتەوە، دەبێ بە پەلـە دابـین بکرێ و ڕاستەوخۆ ڕاپۆرتی لەبارەوە بدرێت."

له ۲۲/نیسان/۱۹۲۳دا ڕەواندز لەلایەن هێـزی ئیمپراتۆریـاوە داگـیر کـرا، دوای کەمێکی تر کۆیە و ڕانیەش بە هەمان شێوە داگیر کران، پاشان بڕیـار درا، تـا لیژنـەی پێشنیارکراوی دیاریکردنی سنوورەکان دەگەن، مۆڵگە سـەربازییەکان هـەر لـە شـوێنی خۆیانـدا بمێننـەوە، چـونکە لەوانەیـە دەسـتبەجێ دوای چـۆڵکردنیان، بـۆ جـاری دووەم لەلایـەن تورکەکانـەوە داگیربکرێنـەوە، ئـەو کاتـە بارودۆخەکـە لـە بەرژەوەنـدی تـورك دەبێت.

ئەو ئاژاوانەی، کە بۆ ماوەی ساڵێك لە هـەموو سـنوورەکان بـەردەوام بـوو، بـە بۆچـوونی مەنـدوبی سـامی، زیـاتر لـەو مەترسـیەوە هـاتووە، کـە تورکیـا پێـی وایـە دەسەڵاتی عێراق بە شێوەیەك لە شێوەکان، سەربەخۆیی بدات بـە کوردەکـانی نـاوخۆی خۆیان، ئەو کاتە تورکیا لە ئاستی کوردەکانی نـاو تورکیـادا دەکەوێتـە هەڵوێـستێکی ناجۆر و نالەبارەوە." بۆ ئاسـانکاری وتووێـژکردن لـەبارەی سـنوورەوە، دەتـوانین بـەڵێن بدەین بە تورکیا، کە لەم هەلومەرجەی ئێستادا واز لە بـیری ئۆتۆنـۆمی بـۆ کوردەکـان بهێنین و ئەوەشی لە پەیمانی سیڤەردایە، تەنیا ئامانجمان لکاندنیانە بە عێراقەوە

---

* ئەم دەقەی لە کتێبی:"بریتانیا لە عێراق: ١٩١٤- ١٩٣٢" دەزگای چاپی ئیسەکە، لەندەن، ١٩٧٦ وەرگێڕاوە.

تا لە ژێر ئیدارەی عێراقدا بن، هەموو ناوچە کوردییەکانیش کەوتونەتە دەوروبەری ویلایەتی موسڵەوە." هێرشی هێزە هاوبەشەکانی تورك و کورد لە پایز و زستانی ١٩٢٣ و بەهاری ١٩٢٤دا هەر بەردەوام بوو، بەڵام پێدەچێت هێزەکانی بریتانیا بە تایبەتی دوای داگیرکردنەوەی سلێمانی، لە تەموزی ١٩٢٤دا سەرکەوتوتر بووبن. دوای هەوڵێکی زۆر دەیان ویست خۆیان بسەلمێننەوە، بۆ ئەو مەبەستەش دەبێ هێزەکەیان لە پەڕینەوەی ئاوی هەزیلْ سو لە ناوچەی هەوارە پایزەی ئاسوورییەکانی نزیك ئامێدی و دهۆك بەرەنگاری هێزی تورك بێتەوە. هەر بۆیە تورکەکانیش بەو سادەییە هێزی هەڕەمەکی و نانیزامییان ئامادە نەکردبوو، بەڵکو لە یەکەکانی سەربازی تورکیا هێزێکیان بەکار دەهێنا.

ئەفسەری هێزی ئاسمانی بە راشکاوی فەرمانی هێرشی بۆ سەر زاخۆ راگەیاند، بەڵام وتی: پێویست بە پەلەکردن ناکات، چونکە لەوانەیە موسڵ لە مەترسیدا بێت.

لەوە دەچوو، کە کوردەکان کەڵکیان لەو دواکەوتنەی کاروباری لیژنەی سنوور و هێڵڕێژی سنوور و بارودۆخی ئێستا وەرگرتبێت، کە لە ٣٠/ ئەیلولەوە بۆ ١٥/تشرینی دووەم/١٩٢٤ بەردەوامە.

هەر زوو تێبینی ئەوە دەکرا، کە هەردوو حکومەتی بریتانیا و عێراقی دەیانویست موسڵ بخەنە سەر دەوڵەتی عێراق. ئەوەش ئاشکرا بوو کوردەکانی ئەو ناوچانە، کە بە یەکسانی لە بارودۆخێکی بێ لایەنانەی لەباردا دەژیان، بەڵام لە ئەنجامی ئەو پلانەدا کەوتنە بارێکی نالەباری دوژمنانەوە.

تورك و کورد دواکەوتنی کاری ئارامکردنەوەی سنوورەکانیان بەکار دەهێنا بۆ ئەوەی چەند لە توانایاندا بێت ناوچەکە هەر لە بشێوی و ئاژاوەدا بیهێڵنەوە. کورد بە مەبەستی کۆنترۆڵکردنی ناوچەکە و تورکیش بۆ پایە و دەسەڵات ئەوەیان دەکرد.

تورکەکان و دەسەڵاتی بەغدا نەیاندەتوانی بەرگەی دان پیادانان و ڕێپێدانی سەربەخۆیی یان ئۆتۆنۆمی بگرن، کە بدرێت بە ناوچەکە. تورکەکان لە ئەنجامەکانی دەوڵەتی سەربەخۆی کورد لەسەر سنوورەکانیان دەترسان، عێراقییەکانیش هەرگیز لەگەڵ هیچ چارەسەرێکدا نەبوون، کە سنووری دەسەڵاتی دەوڵەتی عێراقی دیار و سنووردار بکردایە.

له سەرەتای مانگی حوزەیرانی ١٩٢٤ و چەند رۆژێ دوای سەلماندنی پەیمانەکەی ١٩٢٢، کە تایبەت بوو بە ئەنجومەنی دامەزراندنەوە، لێدوانی راستەوخۆ لە نێوان بریتانیا و تورکیادا لە شاری ئەستەمبووڵ لەبارەی سنوورەوە بە تێکچوون و پێکنەهاتن کۆتایی هات. ئەوان زیاتر دەیان ویست بزانن رای گشتیی کۆمەلانی خەلك چییە؟ تا بزانن دانیشتوانی ناوچە کوردییەکان رازین بەوەی لەگەڵ عێراقدا بمێننەوە، یان دەچنە ناو تورکیاوە! چالاکییەکانی لیژنەکەش زیاتر لە باشوور، یان باکووری عێراقدا چڕبووبوونەوە و بەلای ئەو هێڵەدا دەچوون، کە ئێستا بە هێڵی برۆکسل ناودەبرێت.

کاربەدەست و دەسەلاتدارانی لەندەن، لە کۆتایی مانگی تشرینی دووەمەوە دەستیان کرد بە زنجیرەیەك کۆبوونەوە و چاوپێکەوتن و تا سەرەتای کانونی دووەمی ١٩٢٥ نەگەیشتنە عێراق.

له سەروبەندی پاییزی ١٩٢٤دا سەیرمان کرد، گوشاری تورکیا بەرەو زیاد بوون دەچوو، چالاکییەکانی شێخ مەحموود لە دەوروبەری سلێمانیدا، بووە هۆی ئەوە لە تشرینی دووەمدا شارەکە لەلایەن .R.A.Fەوە بۆردومان بکرێت. ئەو بڕیارەش کەمێ لەندەنی ناڕەحەت کرد.

ناوچەکە هێشتا لە بارودۆخێکی نائارام و شلۆقدا بوو، کە لیژنەکە سەردانی ئەو دەڤەرەی کرد، هەرچەند هاتنی زستان، ناچاری کردن، کە کۆتایی بە کارەکەیان بهێنن.

له بەرەوپێشچوونی سەردانەکاندا، لە کانونی دووەمەوە بۆ مانگی مارس، سەرۆکی دەسەلاتدارانی بەلگەکان لە بەغدا، لەژێر چاودێرییەکی تەواوی بریتانیادا گەشتێکی فراوانی بە ویلایەتی موسلدا کرد. لە خالێکدا ئەندامانی لیژنەکە هەڕەشەی دەست لە کار کێشانەوەیان کرد، ئەگەر ئامرازەکانی سەردانە کوتوپڕەکان بۆ ناوچەکە دەستەبەر نەکرێ، چونکە ئەوان لە راستیدا توانییان سەردانی زۆربەی مەلبەندە زۆر گرنگەکان بکەن.

هەر زوو لە سەردانەکانی لیژنەکەدا ئەوە دەرکەوت، کە لەوانەیە ئەندامانی ئەو لیژنەیە داوا بکەن، کە پەیوەندییەکانی بریتانیا بە شێوەیەك لە شێوەکان درێژ بکرێتەوە. لە کۆتایی مانگی شوباتدا دۆبس نامەیەکی بۆ وەزارەتی موستەعمەرات نووسی، ئەو پێی وابوو کە ولایەتی موسڵ بخرێتە سەر عێراق، بە مەرجێ ئەگەر بکرێت

سایەیی بریتانیا لەسەر ناوچەکە، تا کۆتایی ماوەی دیاریکراوی دەستوور درێژ بکرێتەوە، بە واتایەکی تر، تا کۆتایی ئەو چوار ساڵە مەرجدارەی بۆ ئاشتی لەگەڵ تورکیادا دیاری کراوە.

بە هەرحاڵ، بەردەوامبوونی ئەندامان لە سەردان و چاوپێکەوتنەکانیاندا، وای لە بەرپرسانی سیاسیی ناخۆ کردووە، تا لە شکستی ئیدارە و بێ هیوایی چاکسازی سکاڵا بکەن. راستی ئەوەش لەوەوە سەرچاوەی هەڵگرتووە، کە لە سەرەتای ١٩٢٥دا ئاسانترین بەشی چوونە ناو ویلایەتی موسڵەوە لە ژێر چاودێری راستەوخۆ و کارای حکومەتدا بۆ ماوەی شەش ساڵ کارگێڕی و کارگوزاریی تەواو تا رادەیەك دادەمەزرێت.

شەش ساڵ مانەوەی ویلایەتی موسڵ لەژێر کۆنترۆڵی ئینگلیز- عێراقدا هەلی ئەوە دەڕەخسێنێ، کە جارێکی تر داگیرکردنی لە لایەن تورکیاوە کارێکی مەحاڵ بێت و بەگشتی پێشوازی لێنەکرێت.

لە سەرو ئەوەشەوە، لیژنەکە وای دانابوو، بۆ خۆشگوزەرانی دانیشتوانە کەمە مەسیحیەکانی ناوچەکە و بەتایبەتی کوردەکانیش لە عێراقدا، دەبێ ئەوان بە بەراود لەگەڵ ئەوانەی ژێر دەسەڵاتی حکومەتی تورکیدا باشتر خزمەت بکرێن.

دیاریکردنی هەڵوێستی ئەو لیژنەیەی، کە پەیوەندە بە بەرهەمهێنانی بیرە نەوتەکانی موسڵەوە ئاسان نییە، چونکە لە راستیدا مافی بەرهەمهێنانی نەوت بۆ کۆمپانیای تورکیایە و ئەو بڕیارە لە دوا کۆبوونەوەی لیژنەکە لە وەزارەتدا مۆر کراوە. لیژنەکە لە ١٧/تەموزی/١٩٢٥دا راپۆرتێکی تەواوی پێشکەش بە کۆمەڵەکە کرد و زیاتریش لەسەر ئەو رێڕەوە بوو، کە دۆبس پێشبینی کردبوو. ئەو وایدانابوو، کە موسڵ بەشێك بێت لە عێراق و بابەتی درێژەپێدانی پەیوەندییەکان بێت لەگەڵ بریتانیادا، هەروەها بابەتی پاراستن و مانەوەی تاکی کورد بێت لە ناوچەکەدا، لە کاروبارەکانی، وەك فەرمانبەری کارگێڕی و پەروەردە و زمان.

حکومەتی بریتانیا لیژنەی کۆمەڵەی گەلانی بانگهێشت کرد تا پەیمانێکی نوێ لەگەڵ عێراقدا ببەستێت، کە بۆ ماوەی ٢٥ ساڵ بەردەوام بێت و لەسەر ئەو دەستورە ئیلزامییەی، کە بە پەیمانی هاوپەیمانێتیی نێوان بریتانیای مەزن و عێراق دەناسرێت و لەلایەن حکومەتی بریتانیاوە پرۆژەکەی دیاری کراوە.

له ٢٧/ئەیلول/١٩٢٤دا لیژنەکە ئەوەی سەلماند، کە عێراق بە لایەنی کەمەوە تا پێش کۆتایی ئەو ماوەیە، بە پەیوەستی لەگەڵ بەندی یەکەمی کۆبوونەوەکە، دانی پیانراوە، کە ئەندامی کۆمەڵەی گەلان بێت.

حکومەتی بریتانیا وەك هێزێکی پێویست و زۆرەکی بانگکراوە تا باری سەرنج و بۆچوونی خۆیان بە ئەنجومەنی کارگێڕی پێشکەش بکەن بۆ پاراستنی کوردەکان، کە لە لیژنەی لێکۆڵینەوەکەدا باسکراوەو تایبەتە بە کارگێڕی ناوخۆوە، ئیدی لە بڕیاری کۆتاییدا ئامۆژگاری لیژنەکە لەو ڕووەوە کراوە.

هەرچەندە لە پەسەند کردنی ناوەڕۆکی ڕاپۆرتەکە هەندێك دواکەوتن، سیاسەتمەدارانی تورکیش لەوەدا سەرکەوتوو بوون، کە کێشەکەیان بۆ دوا بڕیار گەیاندە دادگای هەمیشەیی بۆ دادوەریی نێو نەتەوەیی لە هاوای.

بە هەرحاڵ ڕاپۆرتی لیژنەکە نابێ هەروا ئاوەژوو بکرێتەوە، ئەوە بوو لە ١٨/تەموزی/١٩٢٦دا لەلایەن هەموو لایەنە پەیوەندیدارەکانەوە پەسەندکرا.

لەگەڵ ئەوەی، کە ماوەی دەست بەسەراگرتنەکە وەك پێویست درێژ کرایەوە، پەیمانی بریتانیا- عێراقی لە مانگی کانونی دووەمی ١٩٢٦، کە بە ئامۆژگاریی کۆمەڵەی گەلان بەرجەستە کرابوو، بێ ئەوەی بەرپەرچییەکی ڕاستەوخۆ لەناوەندی سیاسەتی عێراقدا هەبێت، جگە لەو کۆمەڵ و گروپانەی لە کەرکوك و موسڵ و سلێمانی، کە پشتیوانیان لە تورکیا دەکرد.

لە ڕاپۆرتە هاوچەرخەکەی ڕای گشتی بەغدادا، بە ئاشکرا تێبینی ئەو قایلبوونە ناچارییە دەکرا. پەیمانەکە لە بەرژەوەندی کێ بوو. هەرچۆنێ بێت، پەیمانەکە تەنیا بۆ مەبەستی مانەوەی ویلایەتی موسڵ نەبوو، بەڵکو پێویستیەکی کردەیش بوو بۆ سەربەخۆیی عێراق و مەلیکەکەی.

لە هۆڵی کۆبوونەوەکەدا، لە ١٨/کانونی دەووم/١٩٢٦ بەکۆمەڵ بڕیار درا. کۆی دەنگدەران ٥٨ ئەندام بوو، ١٩ ئەندامیش لە بەرژەوەندی یاسین ئەلهاشمی و لایەنگرانی لە پارتی گەل دەنگیان نەدا. ئیدی لە شاری حلەوە پروپاگەندەیەك بڵاو بۆوە، کە گوایە ئەوە کردەی بریتانیاییەکانە تا دوور بن لە ڕەخنەی ناحەزانیان، ئەگەرنا ئەوە خۆی دروستکراوە و چاوبەستە. جگە لە بەڵێندان لەبارەی کوردستان، کە لە وتارە سەرنج ڕاکێشەرەکەی عەبدلموحسین ئەلسەعدونی سەرەك وەزیران، لە ٢١/کانونی دووەمدا

دوپات کرایەوە، پەیمانە نوێکە ئەوەی دەگرتەوە، کە هەر چوار ساڵ جارێ چاو بە پەیمانی بریتانیا- عێراقیدا، کە لە تشرینی یەکەمی **١٩٢٢**دا بەستراوە، بخشێندرێتەوە.

حکومەتی پاشایی بریتانیا فەرمانی ئەوە دەدات، کە یان دەبێ عێراق بچێتە ناو کۆمەڵەی گەلانەوە، یان ئەگەر ئەوە نەکرا، بڕیار بدرێ لە بەهاری **١٩٢٧**دا چاو بە ڕێکەوتنە سەربازی و داراییەکاندا بخشێنرێتەوە، کە هاوپێچی پەیمانی **١٩٢٣**کراوە. شایانی باسە، کە پەیمانی **١٩٢٦** لەگەڵ راپۆرتی لیژنەی سنوور ناکۆك نەبوو، هەروەها بە شێوەیەکی یەکسان هەردوو دۆکیومێنتەکان ئەوەیان لەخۆ گرتووە، کە ئینتیداب بۆ **٢٥** ساڵ بەردەوام دەبێت، بە هەمان شێوە ئەو بەندانەیان لەخۆگرتووە، کە باس لە قبووڵکردنی عێراق لە کۆمەڵەی گەلاندا دەکات پێش تەواو بوونی ئەو ماوەیە. بەڵام بەشێوەیەکی سروشتی مەلیك فەیسەڵ و سیاسەتی بەغدا توانیان لەو مەرجانە خۆیان دەرباز بکەن، ئەویش لەو ڕێگەیەوە کە عێراق بەرەو کۆمەڵەی گەلان بەرن.